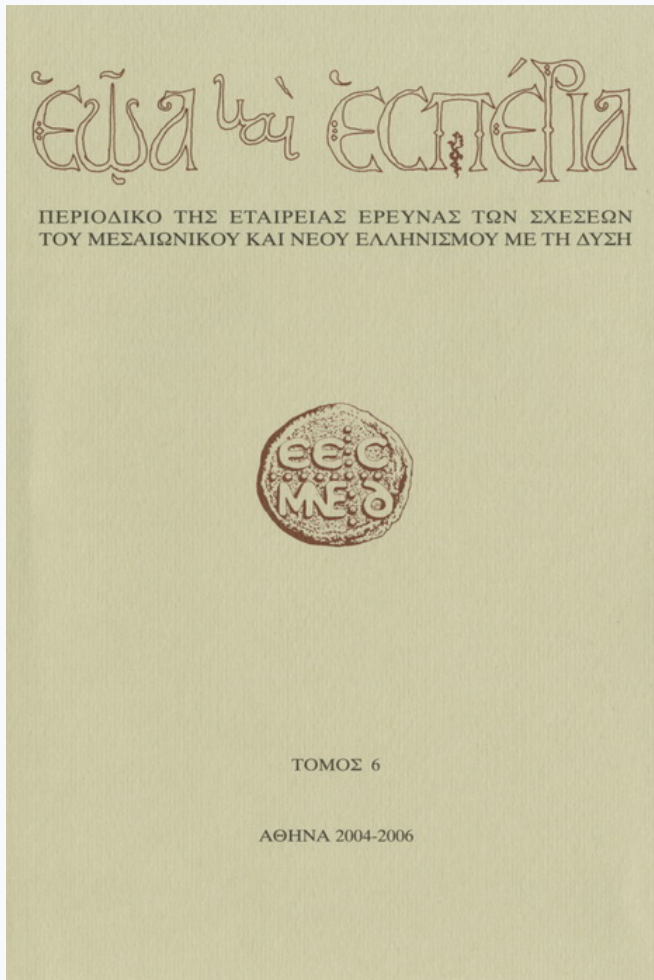

Eoa kai Esperia

Vol 6 (2006)

Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΕΙΚΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ
ΜΑΡΣΙΛΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΔΟΒΑ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΑΔΟΒΑ
ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ 13ου ΚΑΙ 14ου ΑΙΩΝΑ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΥΡΟΣ

doi: [10.12681/eaesperia.68](https://doi.org/10.12681/eaesperia.68)

To cite this article:

ΣΥΡΟΣ Β. (2006). Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΕΙΚΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΑΡΣΙΛΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΔΟΒΑ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΑΔΟΒΑ ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ 13ου ΚΑΙ 14ου ΑΙΩΝΑ. *Eoa Kai Esperia*, 6, 75–96. <https://doi.org/10.12681/eaesperia.68>

**Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΕΙΚΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ
ΜΑΡΣΙΛΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΔΟΒΑ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΣΤΗΝ ΠΑΔΟΒΑ ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ
13ου ΚΑΙ 14ου ΑΙΩΝΑ***

Ἡ μετάφραση τῶν *Πολιτικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλη τὸ 1260 περίπου ἀπὸ τὸν Γουλιέλμο τοῦ Moerbecke γέννησε μιὰ σειρὰ συζητήσεων πᾶνω σὲ βασικὰ ζητήματα τῆς πολιτικῆς θεωρίας, οἱ ὁποῖες στρέφονταν γύρω ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς ἰδανικῆς πολιτείας καὶ τὸ πρότυπο τοῦ τέλειου ἡγεμόνα, καὶ ἔδωσε ἀποφασιστικὴ ὠθηση στὴν προβληματικὴ πᾶνω σὲ ἔννοιες-κλειδιὰ τῆς πολιτικῆς σκέψης, ὅπως αὐτὲς εἰσήχθησαν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἔννοιες εἶναι ἡ *ἐπιείκεια*, ἡ ὁποία, λόγῳ τῆς σύνδεσής της μὲ τὸ θέμα τῆς δικαιοσύνης, ἀποτέλεσε ἀντικείμενο ἔντονου ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τοὺς ὑπομνηματιστὲς τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ καὶ ἄλλους μεσαιωνικοὺς πολιτικοὺς στοχαστὲς, ὅπως ὁ Μαρσίλιος τῆς Πάδοβα, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποίησαν τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη ὡς ἐφαλτήριο καὶ βασικὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν δικῶν τους ἰδεῶν.

Γεννημένος γύρω στὸ 1290 στὴν Πάδοβα καὶ γιὸς τοῦ Bonmatteo Mainardini, ἑνὸς τοπικοῦ συμβολαιογράφου, ὁ Μαρσίλιος¹ σπούδασε ἱατρικὴ καὶ φυσικὲς ἐπιστῆμες στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Παρισιοῦ. Εἶναι πολὺ

* Τὸ ἄρθρο βασίζεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὰ ἐρευνητικὰ ἀποτελέσματα τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς μου: *Die Rezeption der aristotelischen politischen Philosophie bei Marsilius von Padua: Eine Untersuchung zur ersten Diktion des Defensor pacis* (Φιλοσοφικὴ Σχολή, Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελβέργης 2003). Θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μου στὸν Καθηγητὴ κ. Λίνο Μπενάκη γιὰ τὴν εὐγενικὴ πρόσκληση νὰ δημοσιευθεῖ τὸ παρὸν ἄρθρο στὸ περιοδικὸ *Ἐφα καὶ Ἐσπέρια*, ὅπως ἐπίσης καὶ στὸν Ἰωάννη Δημητρακόπουλο γιὰ τὰ ἐνδιαφέροντα σχόλια καὶ κριτικὲς παρατηρήσεις του στὸ κείμενο.

1. Πρὸ τὴν βιογραφία καὶ τὸ ἔργο τοῦ Μαρσίλιου βλ. C. PINCIN, *Marsilio* [Pubblicazioni dell'Istituto di Scienze Politiche dell'Università di Torino, 17], Torino 1967, σ. 21-54· C. DOLCINI, *Introduzione a Marsilio da Padova* [I filosofi, 63], Roma/Bari 1995· J. HALLER, *Zur Lebensgeschichte des Marsilius von Padua*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 48 (1929) 166-199 [ἀνατ. σέ: Ο ἸΔΙΟΣ, *Abhandlungen zur Geschichte des Mittelalters*, Stuttgart 1944, σ. 335-368]. Πρὸ βλ. ἐξἄλλου, C.W. PREVITE-ORTON, *Introduction*, στὸ: Ο ἸΔΙΟΣ, *The "Defensor Pacis" of*

πιθανό ότι ξεκίνησε τις σπουδές του στην Πάδοβα με τον Πέτρο του Άμπανο (1259-1316), καθηγητή στο Παρίσι από το 1290 ως το 1305 και από το 1307 στην Πάδοβα, έναν από τους σπουδαιότερους φυσικούς φιλοσόφους του Δυτικού Μεσαίωνα και δεινό μεταφραστή φυσικών και ιατρικών πραγματειών του Άριστοτέλη, του Ίπποκράτη, του Γαληνού και άλλων συγγραφέων από τα ελληνικά, τα όποια σπούδασε στη διάρκεια μιας σύντομης παραμονής του στην Κωνσταντινούπολη². Τον Δεκέμβριο του 1312 ο Μαρσίλιος εξελέγη για ένα έξάμηνο πρύτανης (rector) του Πανεπιστημίου του Παρισιού, μιά θέση, η οποία δινόταν κατά κύριο λόγο σε ταλαντούχους νέους εύπορων οικογενειών.

Στις 24 Ίουνιου 1324, ο Μαρσίλιος ολοκλήρωσε σύμφωνα με δική του μαρτυρία τη συγγραφή του έργου του *Defensor pacis* ('Ο Ύπερασπιστής της ειρήνης'). Στην πραγματεία αυτή, η οποία αποτελεί το πιο σημαντικό έργο του Μαρσίλιου και ένα από τα κορυφαία κείμενα της μεσαιωνικής πολιτικής σκέψης, ο Μαρσίλιος επιδίδεται σε μιά όξεια πολεμική ενάντια στις έπανελλημμένες απόπειρες του Πάπα Ίωάννη ΚΒ' για ανάληψη κοσμικής εξουσίας και ενεργό συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα³, υποστηρίζοντας σθεναρά τον αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ κοσμικής και πνευματικής εξουσίας. Ο *Defensor pacis* χωρίζεται σε τρία μέρη (Dictiones). Στο πρώτο, ο Μαρσίλιος προβαίνει σε αναλυτική έκθεση των βασικών αρχών της πολιτικής φιλοσοφίας του, παραπέμποντας συστηματικά σε διάφορα έργα του Άριστοτέλη, και κυρίως στα *Πολιτικά*. Στο δεύτερο και μεγαλύτερο, εξετάζει τις σχέσεις

Marsilius of Padua, Cambridge 1928· C. K. BRAMPTON, Marsiglio of Padua, Life, *English Historical Review* 37 (1922) 501-515, και πιο πρόσφατα το κεφάλαιο Marsilius von Padua: *Defensor pacis*, στο: J. ΜΙΕΤΗΚΕ, De potestate papae. Die päpstliche Amtskompetenz im Widerstreit der politischen Theorie von Thomas von Aquin bis Willhelm von Ockham [Spätmittelalter und Reformation, N.R., 16], Tübingen 2000, σ. 204 κ.έξ. Μιά χρήσιμη παρουσίαση ενός μεγάλου μέρους της νεότερης βιβλιογραφίας πάνω στον Μαρσίλιο προσφέρει το άρθρο του J. ΜΙΕΤΗΚΕ, Literatur über Marsilius von Padua (1958-1992), *Bulletin de Philosophie Médiévale* 35 (1993) 150-165· για βιβλιογραφία από το 1992 μέχρι σήμερα βλ. ΣΥΡΟΣ, Die Rezeption, ό.π.

2. Βλ. σχετικά, N. G. SIRAISS, Pietro d'Abano e Taddeo Alderotti, Two Models of Medical Culture, *Medioevo* 11 (1985) 139-162 [άντ. σέ: Ο ΙΔΙΟΣ, Medicine in the Italian Universities, 1275-1600 (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, 12), Leiden 2001].
3. Πρώτη έκτύπωση με τον πρόλογο ενός προτεστάντη κληρικού: Βασιλεία 1522· βασική έκδοση: MARSILIUS VON PADUA, *Defensor pacis*, R. SCHOLZ (έκδ.) [Fontes iuris germanici antiqui in usum scholarum ex monumentis germanicae historicis, separatim editi, 7], Hannover 1933 (στο έξής ως DP).
4. Πρβλ. F. J. CESAR, *Causa singularis discordie e situacao italiana no Defensor pacis* de Marsilio de Padua, *Patristica et Mediaevalia* 18 (1997) 20-28.

κράτους και εκκλησίας και επιχειρεί, επικαλούμενος την Βίβλο και διαφόρους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, με στόχο να αποδείξει ότι ο κληρικός δεν πρέπει να έχει εξαναγκαστική εξουσία ούτε ο Πάπας απόλυτη εξουσία («plenitudo potestatis»). Το τρίτο μέρος περιέχει μία περίληψη των επιχειρημάτων του έργου με τη μορφή 42 «conclusiones».

Ο Μαρσίλιος οικοδομεί ένα σχήμα πολιτικής οργάνωσης, στο οποίο το σώμα των πολιτών αποτελεί την ύψιστη νομοθετική αρχή και την μοναδική θεμιτή πηγή κάθε μορφής εξουσίας. Ο *Defensor pacis* θεωρήθηκε προϊόν συνεργασίας του Μαρσίλιου με τον στενό του φίλο Ιωάννη του Jandun (ca. 1290-1328), σημαντικό υπομνηματιστή των έργων του Άριστοτέλη και του Άβερρόη και καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, ο οποίος θεωρήθηκε άρχηγος της κίνησης των άκραίων Άβερροϊστών στη γαλλική πρωτεύουσα. Το 1326, μόλις έγινε γνωστή ή δημοσίευση του έργου, οι δυο φίλοι εγκατέλειψαν το Παρίσι, αναζητώντας καταφύγιο στην αυλή του Γερμανού βασιλιά Λουδοβίκου Δ' Βαυαρίας στο Μόναχο, όπου εισήλθαν στον στενό κύκλο των συμβούλων του Λουδοβίκου για να καταδικασθούν τον επόμενο χρόνο από τον Πάπα ως αίρετικοί. Το 1327 ο Μαρσίλιος έλαβε ενεργό μέρος στην εκστρατεία του Λουδοβίκου στην Ιταλία, πρωτοστατώντας στη στέψη του δεύτερου ως αυτοκράτορα στη Ρώμη το 1328, χωρίς την παπική συγκατάθεση, και στην ανακήρυξη ενός αντιπάπα. Ύστερα από την άποτυχία της εκστρατείας ο Μαρσίλιος επέστρεψε στη Γερμανία, όπου έζησε μέχρι τον θάνατό του το 1342 ως προσωπικός γιατρός του Λουδοβίκου. Το 1324 συνέγραψε τον *Defensor minor*, έργο το οποίο αποτελεί επιτομή του *Defensor pacis*.

Ο Μαρσίλιος θίγει το θέμα της *επιείκειας* στην παρουσίαση των προσόντων του ιδανικού ηγεμόνα. Σύμφωνα με τον Παδοβάνο στοχαστή, ο υποδειγματικός ηγεμόνας πρέπει να διαθέτει φρόνηση, ήθικη, αρετή και έπαρκεις ένοπλες δυνάμεις για να είναι σε θέση να επιβάλλει με εξαναγκαστική δύναμη («potestas coactiva»), την οποία του παραχωρεί ο νομοθέτης, τον νόμο, όπως επίσης και να έμφορεϊται από αγάπη και εϋνοια για το υπάρχον πολίτευμα⁵. Μιά από τις βασικές λειτουργίες της φρόνησης είναι να καθοδηγεί τον ηγεμόνα, όταν καλείται να εκφέρει κρίση στις περιπτώσεις πολιτικών πράξεων, οι οποίες δεν καθορίζονται από το νόμο, τον οποίο οφείλει γενικά να ακολουθεί πιστά⁶. Συνάμα, ο ηγεμόνας είναι αναγκαίο να διαθέτει ήθικη αρετή, ιδιαίτερα δικαιοσύνη, επειδή η ύπαρξη ενός διεφθαρμένου ηγεμόνα έγκυμονει σοβαρά προβλήματα για την πολιτεία, όσο καλούς

5. DP I.xiv.

6. DP I.xiv.3-5.

νόμους και ἂν ἔχει αὐτή. Ὁ μελλοντικός ἡγεμόνας πρέπει νὰ κατέχει καὶ μιὰ ἐπιπλέον ἀρετή, τὴν ἐπιείκεια, ἢ ὅποια θὰ τὸν κατευθύνει ἰδιαίτερα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ αἰσθήματά του σὲ ἐκείνες τὶς περιπτώσεις, σὶς ὁποῖες ὁ νόμος παρουσιάζει ἀτέλειες. Συντασσόμενος μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ Μαρσίλιος ὀρίζει ὡς ἐπιείκεια τὴν διόρθωση τοῦ νόμου, ὅταν αὐτὸς ἀποτυγχάνει λόγῳ τῆς ἰδιαιτερότητας τῶν καταστάσεων. Αὐτὸ ἀκριβῶς, διευκρινίζει ὁ Μαρσίλιος, εἶναι ὅ,τι ἐννοοῦν οἱ νομικοὶ μὲ τὸν ὄρο «aequitas» ὡς καλοπροαίρετη ἐρημνεία ἢ μετριοσμοῦ τοῦ νόμου σὲ μιὰ περίπτωση, τὴν ὅποια ὁ νόμος συμπεριλαμβάνει στὴν αὐστηρὴ γενικότητά του, ἀλλὰ ἀποτυγχάνει καθὼς δὲν ἐξαιρεῖ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἀπὸ τὴν καθολικότητα τοῦ γενικοῦ κανόνα, ἂν καὶ θὰ εἶχε κάνει κάτι τέτοιο ἐντελῶς ἢ μὲ μετριότητα, ἂν τὴν εἶχε προβλέψει⁸.

Τὸ ἐπιεικὲς συνιστᾷ γὰρ τὸν Ἀριστοτέλη τὴν διόρθωση τοῦ νόμου, ὅταν αὐτὸς ἐμφανίζει ἐλαττώματα λόγῳ τοῦ γενικοῦ χαρακτήρα του, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ κάνει κάποιος μιὰ καθολικὴ ἀπόφαση γιὰ ὀρισμένα πράγματα, ἢ ὅποια νὰ εἶναι ὀρθή⁹. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ὁ Ἀριστοτέλης ἐξηγεῖ ὅτι, ἂν προκύψει μιὰ περίπτωση, τὴν ὅποια δὲν καλύπτει ὁ νόμος, τότε εἶναι σωστό, ὅπου ὁ νομοθέτης ἀποτυγχάνει ἢ διαπραττεῖ σφάλμα λόγῳ ὑπεραπλούστευσης, νὰ διορθωθεῖ αὐτὴ ἢ παράλειψη μὲ βάση τὸ τί θὰ εἶχε πεῖ ὁ νομοθέτης, ἂν ὁ ἴδιος ἦταν παρὼν καὶ τὸ πῶς θὰ εἶχε διαμορφώσει τὸ νόμο, ἂν εἶχε προβλέψει τὴν περίπτωση.

Ἄν προβοῦμε τώρα σὲ μιὰ προσεκτικὴ σύγκριση τῆς ἔννομιας τῆς ἐπιείκειας, ὅπως ἀναπτύσσεται στὸν Μαρσίλιο, θὰ δοῦμε ὅτι ὁ Μαρσίλιος, μολο-

7. DP I.xiv.6.

8. *Cui siquidem eciam in principante futuro conveniens est assequi virtutem quandam vocatam epieikeiam, qua dirigitur iudex precipue secundum affectum, in quibus lex deficit. Unde Aristoteles 4o Ethicorum, tractatu de iusticia, inquit: Et hec natura est, que epieikes direccio legis, ubi deficit propter particulare. Quam, extimo, iuriste volunt equitatem dicere. Est enim hec benigna legis quedam interpretacio vel moderacio in aliquo casu, quem lex sub rigoris universalitate comprehendit, in quo pro tanto lex deficere dicitur, quia ipsum a regula non exceperit, quem tamen si sic futurum attendisset ab universalitate regule cum aliquo moderamine vel simpliciter exceperisset.* (DP I.xiv.7).

9. Ἡθικ. Νικομ. 1137a28-b27. Ἀπὸ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. σχετικὰ J. TRIANTAPHYLLOPOULOS, *Das Rechtsdenken der Griechen* [Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 78], München 1985, σ. 17-26· E. M. MICHELAKIS, *Platons Lehre von der Anwendung des Gesetzes und der Begriff der Billigkeit bei Aristoteles*, München 1957· K. KUYPERS, *Billigkeit bei Aristoteles*, *Mnemosyne* 5 (1937) 289-301· H. MEYER-LAURIN, *Gesetz und Billigkeit im attischen Prozess* [Graezistische Abhandlungen, 1], Weimar 1965· R. A. SHINER, *Aristotle's theory of equity*, στὸ: *Justice, law and method in Plato and Aristotle*, S. PANAGIOTOU (ἐκδ.), Edmont 1987, σ. 173-191, C. GEORGIADIS, *Equitable and equity in Aristotle*, στὸ: *Justice, law and method*, ὁ.π., σ. 159-172.

νότι διατείνεται ότι ακολουθεί τὸν Ἀριστοτέλη, σὲ μεγάλο βαθμὸ παρεκκλίνει ἀπὸ τὸ ἀριστοτελικὸ κείμενο.

Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι ὁ Μαρσίλιος ἀνάγει τὴν ἐπιείκεια, ἡ ὁποία παρουσιάζεται στὴν ἀριστοτελικὴ διδασκαλία ὡς ἕξις (“habitus”), σὲ ἀρετὴ. Κάτι τέτοιο ἴσως νὰ ὑποδηλώνει τὴ στενὴ σύνδεση μεταξὺ ἐπιείκειας καὶ δικαιοσύνης στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Μαρσίλιου, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἀποφεύγει ὁποιαδήποτε ἀναφορὰ στὸ παράδειγμα τοῦ λεσβιακοῦ μολύβδινου κανόνα, ὅπως αὐτὸ προσάγεται ἀπὸ τὸν Σταγειρίτη στὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*¹⁰. Βέβαια, ὁ Μαρσίλιος ἀκολουθεῖ μὲ συνέπεια ὡς κάποιον σημεῖο τὸν ἀριστοτελικὸ ὄρισμό τῆς ἐπιείκειας, ἐρωτήματα ὅμως ἐγείρονται ἀπὸ τὴν ταύτιση τῆς «aequitas» τῶν νομικῶν τοῦ Μεσαίωνα μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ἐπιείκεια, τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖ. Στὴν προσέγγισή του ὁ Παδοβάνος διαφοροποιεῖται ριζικὰ ἀπὸ τοὺς ἀριστοτελικοὺς ὑπομνηματιστὲς τοῦ Ὑστερου Μεσαίωνα, ὅπως ὁ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας καὶ ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης, οἱ ὁποιοὶ ἀκολουθοῦν τὸν παραδοσιακὸ ρωμαϊκὸ ὄρισμό τῆς «aequitas» ὡς δικαιοσύνης γενικά, ἂν καὶ ἤδη στὸν Ἀκινάτη ἀπαντᾷ ἡ ταύτιση τῶν ἐννοιῶν «aequitas» καὶ «epieikeia», οἱ ὁποῖες προσδιορίζουν τὸ εἶδος δικαιοσύνης, τὸ ὁποῖο ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸ «φυσικὸ δίκαιο»¹¹. Ἡ ἀναφορὰ ὡστόσο τοῦ Μαρσίλιου στοὺς

-
10. Ἠθικ. Νικομ., 1137b27-32. Πὰ τὴν ἐννοια τῆς ἐπιείκειας στὸν Μαρσίλιο βλ. τὴν ἐξαιρετικὰ διαφορωτικὴ μελέτη του G. KISCH, Die Aequitaslehre des Marsilius von Padua, *Archiv des historischen Vereins des Kantons Bern* 44 [Festschrift für Hermann Reenfahrt] (1958) 413-422 (ἀνατ. στὸ: Ο ΙΔΙΟΣ, Erasmus und die Jurisprudenz seiner Zeit, Studien zum humanistischen Rechtsgedanken [Basler Studien zur Rechtswissenschaft, 56], Basel 1960, σ. 434-446). Ἐπίσης, A. GHISALBERTI, Sulla legge naturale in Ockham e in Marsilio, *Medioevo* 5 (1979) 303-315.
11. Βλ. σχετικὰ κυρίως τὶς ἐξῆς μελέτες: G. KISS, Billigkeit und Recht, *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 3 (1909/10) 536 κ.ἐξ· Ο ΙΔΙΟΣ, Erasmus und die Jurisprudenz seiner Zeit, Studien zum humanistischen Rechtsgedanken [Basler Studien zur Rechtswissenschaft, 56], Basel 1960, σ. 214· M. DUBOIS, The Virtue of Aequitas in the Moral Philosophy of Thomas Aquinas, στὸ: *AEQUITAS and EQUITY: Equity in Civil Law and Mixed Jurisdictions*, (= Papers presented at the Second International Conference on Aequitas and Equity), A. M. RABELLO (ἐκδ.), Jerusalem 1997, σ. 140-150· E. WOHLHAUPTER, Aequitas canonica. Eine Studie aus dem kanonischen Recht [Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Staatswissenschaft / Gorres- Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland, 56], Paderborn 1931· L. J. RILEY, The History, Nature and Use of Epieikeia in Moral Theology [The Catholic University of American Studies in Sacred Theology, Second Series, 17], Washington 1948· P. E. HUGON, De epikeia et aequitate, *Angelicum* 5 (1928) 359-367. Πάνω στὶς σχέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀκινάτη μὲ τὴ νομικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς του B. C. KUHLMANN, Der Gesetzesbegriff beim Hl. Thomas von Aquin im Lichte des Rechtsstudiums seiner Zeit, Bonn 1912 καὶ A. HARDING, The Reflection of Thirteenth-Century Legal Growth in Saint Thomas's Writings, στὸ: *Aquinas and Problems of His Time*, G. VERBEKE - D. VERHELST (ἐκδ.) [Mediaevalia Lovaniensia, Series 1/Studia V], Louvain 1976, σ. 18-37.

νομικούς της εποχής του, οι όποιοι στο κείμενο του *Defensor pacis* δὲν κατονομάζονται, εἶναι ἐξαιρετικά προβληματική, μιᾶς καὶ τὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἀπασχολεῖ καθόλου τὰ νομικά κείμενα τοῦ Μεσαίωνα. Ἐξάλλου, ὁ ἑλληνικὸς ὄρος «ἐπιείκεια», ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἄλλα χρησιμοποιεῖται συχνὰ στὴν φιλοσοφικὴ γραμματεία τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰώνα, πολιτογραφήθηκε στὸ ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο τῶν νομικῶν μόλις τὸν 16ο αἰώνα¹². Εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ὁ Μαροῖλιος ἀναφέρεται ἔμμεσα στὴ γνωστὴ διατύπωση τοῦ Ρωμαίου νομικοῦ Κέλσου: «Benignius leges interpretandae sunt, quo voluntas earum conservetur»¹³. Βασιζόμενοι στὸ κλασικὸ ρωμαϊκὸ ὕλικό, οἱ νομικοὶ τοῦ Ὑστερου Μεσαίωνα ἀκολούθησαν τὸν παραδοσιακὸ ὀρισμὸ τῆς «aequitas» ὡς καλοπροαίρετης ἐρμηνείας ἢ μετριασμοῦ τοῦ νόμου, καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἢ διδασκαλία τους ἐφάπτεται μὲ ἐκείνη τοῦ Ἀριστοτέλη. Φυσικά, ἡ πραγμάτευση τῆς ἐπιείκειας ὅπως ἀναπτύσσεται στὰ νομικά κείμενα τοῦ Μεσαίωνα ἐστιάζεται στὴ σφαῖρα τῆς νομικῆς πράξης καὶ δὲν λαμβάνει ὑπόψη, γιὰ παράδειγμα, τὴν ἔννοια τῆς «aequitas» ὡς οὐσιώδους γνωρίσματος μιᾶς συγκεκριμένης στάσης ζωῆς, μὲ τὴν ὁποία ἀσχολεῖται διεξοδικὰ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς, λοιπόν, ὅτι ὁ Μαροῖλιος ἐπιλέγει τὴν ἐκδοχὴ τῶν νομικῶν ὡς ἀφετηρία γιὰ τὴν παρουσίαση τῆς “aequitas”, φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ ἐπιείκεια ὀρίζεται στὸν *Defensor pacis* ὡς ἀρετὴ, ἡ ὁποία ἀφορᾷ αὐστηρὰ τὴ νομικὴ πράξη καὶ ἀξιολογεῖται συνακόλουθα ὡς μία ἀπὸ τίς κύριες ιδιότητες τοῦ ἐπίδοξου ἡγεμόνα. Γι’ αὐτὸν τὸν λόγο ἀπουσιάζει κάθε ἀναφορὰ στὴν ἀριστοτελικὴ σχέση μεταξύ ἐπιείκειας καὶ τῶν ἀπαιτήσεων καὶ συμπεφρόντων τοῦ «ἐπιεικοῦς» ἀνθρώπου, στὸν κεντρικὸ πυρῆνα

12. Περισσότερα βλ. H. F. JOLOWICZ, *Roman Foundations of Modern Law*, Oxford 1957, σ. 57 κ.ἑξ. Πρβλ. LEFEVRE, *Dictionnaire de droit canonique*, Fasc. Xxvi, Paris 1951, s.v. Epikie, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Andreas Tirakuellus (1479-1559) ἦταν ὁ πρῶτος νομικὸς ὁ ὁποῖος ἔκανε χρῆση τοῦ ἑλληνικοῦ ὄρου. Μὲ βάση αὐτὲς τίς παρατηρήσεις μπορεῖ κανεὶς νὰ διαγνώσει ἀνεπαρκῆ ἐξοικείωση τοῦ Μαροῖλιου μὲ τὴ νομικὴ σκέψη τῆς εποχῆς του, ἂν καὶ ὁ ἴδιος εἶχε πρόσβαση σὲ διάφορες νομικὲς πηγές. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ *Defensor pacis* ἦταν γόνος οἰκογένειας μὲ ἀξιόλογη νομικὴ παράδοση: ὁ πατέρας του Bonmatteo καὶ ὁ θεῖος του Corrado ἐργάζονταν στὴν Πάδοβα ὡς συμβολαιογράφοι καὶ ὁ ἀδελφός του Giovanni ὑπηρετοῦσε τὸ 1295 ὡς “iudex”, κάτι πού σύμφωνα μὲ τὰ καταστατικά τοῦ Κολλεγίου τῶν δικαστῶν τῆς Πάδοβας προϋπέθετε κατοχὴ σχεδὸν ὀλόκληρου τοῦ *Corpus iuris civilis* καὶ νομικὲς σπουδὲς διάρκειας τουλάχιστον ἑξὶ χρόνων. Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες βλ. J. MIETHKE, *Marsilius von Padua. Die politische Philosophie eines lateinischen Aristotelikers des 14. Jahrhunderts*, στὸ: *Lebenslehren und Weltentwürfe im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit: Politik-Naturkunde-Theologie*, H. BOECKMANN - B. MOELLER - K. STACKMANN (ἐκδ.) [Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, III 179], Göttingen 1989, σ. 63.
13. Πρβλ. KISCH, *Erasmus*, ὁ.π., σ. 441 κ.ἑξ.

της όποίας βρίσκεται ή θεώρηση της επιείκειας ως έγκράτειας και πραότη-
τας στη σφαίρα των νομικών αξιώσεων, που έγείρει κανείς και ως στοιχείου
άπαραίτητου για τον ιδανικό τρόπο ζωής¹⁴.

Ή «aequitas» βρέθηκε στο κέντρο του ενδιαφέροντος πολλών μεσαιω-
νικών ύπομνηματιστών του Άριστοτέλη. Ο Άλβέρτος ο Μέγας όρίζει ως
«epieikeia» την δικαιολογημένη παράβλεψη ενός νόμου για περιπτώσεις,
στις όποιες ή εφαρμογή του θα επέφερε άποτελέσματα αντίθετα από εκείνα
που ό ίδιος επιδιώκει¹⁵. Οί άπόψεις του παρουσιάζουν στενή συγγένεια με
έκεινες του βυζαντινού ύπομνηματιστή του Άριστοτέλη Μιχαήλ Έφεσιού.
Στόν Θωμά Άκινάτη ή επιείκεια δηλώνει όχι την κάλυψη και επανόρθωση
των κενών και ανεπαρκειών του νόμου, αλλά την διόρθωση άδικων
(γρπτών) νόμων από τον ήγεμόνα¹⁶. Ο Άκινάτης έξαιρεί τη σημασία της
τήρησης των νόμων, ύποστηρίζοντας όμως ότι ό αριθμός των ειδικών περι-
πτώσεων είναι άπεριοριστος και ότι ό νόμος εμφανίζει έλαττώματα, επειδή
δέν μπορεί να καλύψει όλόκληρο τό φάσμα των ύπαρχουσών δυνατοτήτων.
Σύμφωνα με τον Άκινάτη ύπάρχουν πάντα έξαιρέσεις και ό νομοθέτης πρέ-
πει να έχει συνείδηση αύτου του γεγονότος. “Όπως ακριβώς στη φύση
μπορούν να συμβούν λάθη (“errores”), τά όποια ό έρευνητής των φυσικών
φαινομένων στην προσπάθειά του να καταλήξει στη διατύπωση γενικών
προτάσεων δέν μπορεί να προβλέψει, στη διαδικασία της νομοθεσίας όί
άνθρώπινες πράξεις δέν έχουν πάντα τον ίδιο χαρακτήρα και λαμβάνουν
χαρακτήρα διαφορετικό σε έξαιρετικές περιπτώσεις¹⁷. Πά να προσδώσει πει-

14. Το ίδιο συμπέρασμα συνάγει ό KISCH, Erasmus, ό.π., σ. 442.

15. Πρβλ. WOHLHAUPTER, Aequitas canonica, ό.π. και M. MÜLLER, Der hl. Albertus Magnus und die Lehre von der Epikie, *Divus Thomas. Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie* 3 Serie, 12 (1934) 165 κ.έξ., καθώς και την παλαιότερη αλλά σε πολλά σημεία ακόμη πολύτιμη μελέτη του W. ARENDT, Die Staats- und Gesellschaftslehre Alberts des Großen. Nach den Quellen dargestellt [Deutsche Beiträge zur Wirtschafts- und Gesellschaftslehre, 8], Jena 1929.

16. Ο Άκινάτης γράφει συγκεκριμένα: *Semper enim vitandum est iniustum iudicium. Sed quandoque leges scriptae iniustitiam continent, secundum illud Isaiiae 10: “Vae qui condunt leges iniquas, et scribentes iniustitias scripserunt”. Ergo non semper est secundum leges scriptas iudicandum* (Summa Theologiae, Secunda Secundae, quaestio LX, art. 5). Πρβλ. KISCH, Erasmus, ό.π., σ. 442 κ.έξ., 216 κ.έξ., καθώς και C. J. HERING, Der Schematismus der “particularis determinatio” des hl. Thomas von Aquin als Ansatz eines offenen normativen Systems, *Wahrheit und Wert in Bildung und Erziehung* 3 (1962) 521 [άνατ. σε: *Aequitas und Toleranz. Gesammelte Schriften von Carl Joseph Hering*, E. FECHNER - E. v. HIPPEL - H. FROST (έκδ.), Bonn 1971, σ. 28-33].

17. Sancti Thomae Aquinatis In decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio, R. M. SPIAZZI (έκδ.) Torino ³1964. *Quia igitur in talibus necesse est quod legislator universaliter loquatur propter impossibilitatem comprehendendi particularia, nec tamen est possibile quod in*

στική δύναμη στις θέσεις του, ὁ Ἀκινάτης καταφεύγει σὲ ἓνα παράδειγμα, τὸ ὁποῖο συναντᾶ κανεὶς ἤδη στὰ ὑπομνήματα στὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια* τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Μιχαὴλ Ἐφεσίου καὶ τοῦ Εὐστρατίου Νικαίας¹⁸: ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἀπαγορεύεται σὲ ξένους νὰ ἀνέβουν στὰ τεῖχη τῆς πόλης, προκειμένου νὰ ἀποτραπεῖ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐξουσία μὲ βία, θὰ ἦταν ἀναμφίβολα ἄδικο καὶ μὴ ἐπεικὲς νὰ τιμωρηθοῦν μὲ βάση τὸν νόμο ἂν ἀνέβαιναν στὰ τεῖχη σὲ περίπτωση ἐχθρικής ἐπίθεσης καὶ μὲ ξεχωριστὴ ἀνδρεία ἔσωζαν τὴν πόλη. Σὲ περιπτώσεις πού τὸ γράμμα τοῦ νόμου φαίνεται ὅτι δὲν συνάδει μὲ τὸν σκοπὸ του, ὁ Ἀκινάτης συνιστᾶ νὰ προσανατολίζεται κανεὶς σὲ αὐτὸν καὶ νὰ διαμορφώνει τὸ θετὸ δίκαιο σὲ ἄρμονία μὲ τὰ προστάγματα τοῦ φυσικοῦ δικαίου, γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ διάπραξη ἀδικίας ἐκ μέρους τοῦ δικαστῆ¹⁹.

Τέλος, θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ ἀνατρέξουμε καὶ στὴ διδασκαλία τοῦ Ζιλ τῆς Ρώμης γιὰ τὴν ἐπεικεία, γιὰ νὰ φανοῦν πληρέστερα τὰ σημεῖα ἀπόκλισης ἀνάμεσα στὴν ἐρμηγεία τοῦ Μαρσίλιου καὶ τὶς ἀπόψεις τῶν ὑπομνηματιστῶν τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ἐπεικεία. Ὁ «Doctor Fundatissimus» συζητᾶ τὸ πρόβλημα στὸ τρίτο βιβλίο τῆς πραγματείας του *De regimine principum* στὸ πλαίσιο τῆς συζήτησής του σχετικὰ μὲ τὶς συνθήκες, στὶς ὁποῖες πρέπει νὰ δίνει προσοχὴ ὁ δικαστῆς γιὰ νὰ ἐνεργεῖ μὲ φιλανθρωπία καὶ μετριοπάθεια καὶ ὄχι μὲ σκληρότητα, καὶ νὰ δείξει συγχώρηση στὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία²⁰. Στὴν πραγματικότητα ὁ Ζιλ ἐνδιαφέρεται ὄχι τόσο γιὰ τὸν δικαστὴ ὅσο γιὰ τὸν ιδεώδη ἡγεμόνα, καθῆκον τοῦ ὁποῖου εἶναι, ὅπως ἐπισημαί-

omnibus recte se habeat id quod dicitur propter hoc quod deficit in paucioribus, legislator accipit id quod est ut in pluribus, et tamen non ignorat quod in paucioribus contingit esse peccatum: sicut etiam naturalis dicit quod homo habet quinque digitos et tamen novit quod propter errorem naturae, ut in paucioribus accidit aliquos habere plures vel pauciores (V.16.7). Talis enim est materia operabilium humanorum, quod non sunt universaliter eodem modo, sed ut in paucioribus diversificantur; sicut reddere depositum secundum se iustum, est et ut in pluribus bonum; in aliquo tamen casu potest esse malum, puta si reddatur gladius furioso (V.16.8).

18. MICHAELIS <EPHESIUS>, In librum quintum Ethicorum Nicomacheorum commentarium, M. HAYDUCK (ἐκδ.) Berlin 1901, σ. 67.1 κ.ἐξ.· EUSTRATIUS <NICAENUS>, In Aristotelis Ethica Nicomachea VI commentaria, G. HEYLBUT (ἐκδ.), Berlin 1892, σ. 372.7 κ.ἐξ. Πρβλ. HELIODORUS, In Ethica Nicomachea Paraphrasis, G. HEYLBUT (ἐκδ.), Berlin 1889, σ. 109. Βλ. J. TRIANTAPHYLLOPOULOS, Aristotle's Equity, στὸ: *AEQUITAS and EQUITY: Equity in Civil Law and Mixed Jurisdictions*, ὁ.π., σ. 12-22 (εἰδικὰ σ. 17-19).

19. In decem libros Ethicorum, ὁ.π., V.16.9.

20. Γιὰ τὰ ἀκόλουθα βλ. G. KISCH, Das Epieikeiaproblem bei Aegidius Romanus, στὸ: *O IΔΙΟΣ, Erasmus und die Jurisprudenz seiner Zeit, Studien zum humanistischen Rechtsgedanken* [Basler Studien zur Rechtswissenschaft, 56], Basel 1960, σ. 407-433.

νει, να επιδεικνύει ακόμη μεγαλύτερη καλοσύνη απ' ό,τι ο δικαστής²¹. Στηριζόμενος στη *Ρητορική* του Ἀριστοτέλη - και όχι στα *Ἠθικά Νικομάχεια* - ο Ζιλ ἀπαριθμεί δέκα παράγοντες, οἱ ὁποῖοι διασφαλίζουν τὴν μετριοπάθεια τοῦ δικαστή. Οἱ τρεῖς πρῶτοι εἶναι ἡ ἀνθρώπινη φύση καθαυτή, ὁ νομοθέτης καὶ ἡ εὐνοϊκὴ ἐρμηνεία τῶν νόμων ὑπὲρ τοῦ κατηγορουμένου²². Ἐπικαλούμενη ἡ ἀνθρώπινη φύση τὴν ἀδυναμία καὶ ἀστάθεια τῆς καὶ τὴν ροπή τῆς στοῦ κακοῦ, ἐκλιπαρεῖ γιὰ συγχώρηση, σὲ περίπτωση ποῦ διαπράττει ἀδίκημα. Π' αὐτὸ ὁ Ζιλ θεωρεῖ τὴν πραότητα ἐπιβεβλημένη. Ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ δικαστής πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζει τὸν κατηγορούμενο μὲ εὐσπλαχνία καὶ ὄχι μὲ σκληρότητα, ὅπως ἀκριβῶς ὁ βασιλιάς ἢ ὁ ἡγεμόνας, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν νομοθεσία, πρέπει νὰ λαμβάνει ὑπόψη τοῦ τὴν κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπιρρεπὴς σὲ σφάλματα. Ὅπως ἀποφαίνεται ὁ Ζιλ, οἱ νόμοι χαρακτηρίζονται ἀπὸ ὑπέρμετρη σκληρότητα γιὰ λόγους ἐκφοβισμοῦ καὶ συνεπῶς ὁ δικαστής πρέπει νὰ ἐπιδιώκει εὐνοϊκὴ ἐρμηνεία τῶν νόμων καὶ νὰ μετριάξει τὴν σκληρότητα τῆς ποινῆς. Ἐπίσης, ὁ Ζιλ ἐκτιμᾷ ὅτι κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες ἐπιβάλλεται ὁ ὑποσκελισμὸς τοῦ νόμου καὶ ἡ διόρθωσή του, προκειμένου νὰ μὴ ματαιώσει κανεὶς τὸ σκοπὸ τοῦ νομοθέτη μὲ τὸ νὰ προβεῖ σὲ αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου. Πάντως, γιὰ τὸν Ζιλ εἶναι ἀπόλυτα σαφὲς ὅτι ὁ νόμος ἀποτυγχάνει λόγω τῆς γενικότητάς του, ἀναφορικά μὲ τὸ ἐρώτημα ποῦ θέτει ὁ Ἀριστοτέλης, ἂν τελικὰ εἶναι καλύτερο ἢ πολιτεία νὰ διοικεῖται ἀπὸ τὸν καλύτερο ἡγεμόνα ἢ τὸν καλύτερο νόμο, ὁ Ζιλ προκρίνει τὴν πρώτη λύση ἢ διοίκηση ἑνὸς βασιλιᾶ εἶναι ἐγγύηση γιὰ τὴν διόρθωση τῶν λαθῶν τοῦ νόμου καὶ ὁ βασιλιάς ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο τοῦ «μεσίτη» ἀνάμεσα στὸν φυσικὸ καὶ θετικὸ νόμο, ἀκολουθώντας τὶς ἐπιταγὲς τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ἐπομένως τοῦ φυσικοῦ νόμου²³, ρυθμίζοντας τὸ θετικὸ δίκαιο καὶ ἀποφεύγοντας νὰ ἐφαρμόσει ἕνα

21. *Patet ergo, quomodo decet iudices esse magis clementes quam seueros. Et si hoc decet iudices, multo magis decet reges et principes, quibus congruit, ampliori bonitate pollere. Decet itaque eos esse clementes et benignos, non quia iustitiam deserant, quia sine ea pax regni et bonus status ciuium non potest consistere; sed saluato communi bono et pace regni quantum possibile est, debent ad misericordiam declinare.* AEGIDIUS ROMANUS (COLONNA), *De regimine principum libri III*, Romae 1556 (ἀνατ. Frankfurt 1968), III, 2, 23 (σ. 516-517). W. BERGES, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, Leipzig 1938 (ἀνατ. Stuttgart 1952), σ. 409 κ.έξ.

22. Οἱ ὑπόλοιποι ἑπτὰ εἶναι: ἡ πρόθεση τοῦ δράστη, ὁ ἀριθμὸς καλῶν πράξεων, τὸ μᾶκρος τοῦ χρόνου ποῦ πέρασε, τὸ περίσσευμα τῆς καλοσύνης σὲ σχέση μὲ τὴν κακία, ἡ εὐπείθεια τοῦ κατηγορουμένου, ἡ ἱκανότητα τοῦ πταίσαντος γιὰ βελτίωση καὶ ἡ ταπεινόφρων ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ῥέπει σὲ σφάλματα.

23. *De regimine principum*, III, ὁ.π., 2, 29 (σ. 531-533).

νόμο στήν περίπτωση πού αὐτός δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ²⁴.

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις καθιστοῦν κατανοητό, γιατί ὁ Μαρσίλιος δὲν υἱοθετεῖ τὴν κλασικὴ ρωμαϊκὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐπιείκεια, ἀποστασιοποιούμενος παράλληλα ἀπὸ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς προγενέστερης ἀριστοτελικῆς παράδοσης, ἢ ὅποια ὀρίζει ὡς ἐπιείκεια τὴν διόρθωση ἢ τροποποίηση ἀδικῶν νόμων. Ὁ Μαρσίλιος προβάλλει ἀντίθετα ἓναν καινούριο ὀρισμὸ τῆς ἐπιείκειας ὡς εὐνοϊκῆς ἐρμηνείας τῶν κειμένων νόμων, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν προῖον τῆς συλλογικῆς φρόνησης τῶν πολιτῶν, τοῦ «ἀνθρώπου νομοθέτη» («legislator humanus») ἢ τοῦ «βαρύνοντος μέρους» του («valentior pars», ὡς ἀπόδοση τῆς ἀριστοτελικῆς ἔκφρασης «κρεῖττον μέρος») ²⁵. Ο «legislator humanus» συνιστᾷ τὸν νευραλγικὸ ἀρμὸ τῆς πολιτείας, ὅπως τὴν ὀραματίζεται ὁ Μαρσίλιος. Σὲ αὐτὸν ἀνήκει ἡ ἐξουσία νὰ θεσπίζει νόμους καὶ νὰ διορίσει, νὰ τιμωρήσει ἢ ἀκόμη καὶ νὰ καθαιρέσει τὸν ἡγεμόνα, ἂν κρίνει κάτι τέτοιο ἀναγκαῖο γιὰ τὸ κοινὸ καλό²⁶. Εἶναι ἄλλωστε προφανές, μὲ βάση αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, γιατί ὁ Μαρσίλιος ὑποστηρίζει στὴν ἐρμηνεία του τῆς ἀριστοτελικῆς διατύπωσης: *Inconveniens forte utique videbitur, si melius percipiat quis duobus oculis et duabus auribus iudicans et agens duobus pedibus et manibus, quam multi multis* (Πολιτ. 1287b26-9/DP I.xi.3), ὅτι ἡ κρίση τῶν μεμονωμένων περιπτώσεων πρέπει νὰ λαμβάνει χώρα μὲ γνώμονα ἓναν νόμο, ὁ ὁποῖος εἶναι καρπὸς συλλογικῆς φρόνησης, καὶ ὄχι τὴν κρίση τοῦ δικαστῆ. Ὁ Παδοβάνος παραποιεῖ ἐδῶ τὸ νόημα τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου. Ὁ Ἀριστοτέλης ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἰδανικὸ νομοθέτη, ὅπως ὁ Λυκοῦργος ἢ ὁ Σόλων²⁷, καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑπαρξῆς περισσότερων δικαστῶν ἀντὶ ἐνὸς σὲ περιπτώσεις οἱ ὁποῖες δὲν καλύπτονται ἀπὸ τὸ νόμο, γιατί εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκφέρουν πιὸ ἀσφαλεῖς κρίσεις ἀπ' ὅτι ἓνας μόνο δικαστῆς. Ὁ Μαρσίλιος δίδει ἀπὸ τὴν πλευρὰ του ἔμφραση στὸ γεγονός ὅτι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἀνήκει στὸ σῶμα τῶν πολιτῶν

24. De regimine principum, III, ὀ.π., 2, 29 (σ. 533).

25. DP I.xii.3.

26. DP I.xv.

27. Πολιτ. 1273b26-74b26. Πρβλ. Πολιτ. 1266a39-b8· 1266b9· 1327b36· 1332b9· Ἡθικ. Νικομ. 1102a7-12. Βλ. σχετικὰ V. SYROS, The Principle of the Sovereignty of the Multitude in the Works of Marsilius of Padua, Peter of Auvergne and Some Other Aristotelian Commentators, σὺ: *The World of Marsilius of Padua: the Life and Work of a Medieval Political Theorist*, G. MORENO-RIANO (ἐκδ.), Turnhout 2006. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν ἰδέαν τοῦ ἰδανικοῦ νομοθέτη βλ. E. RUSCHENBUSCH, Πάτριος πολιτεία. Theseus, Drakon, Solon und Kleisthenes in Publizistik und Geschichtsschreibung des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr., *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* 7 (1958) 398-424· J. J. KEANEY, Aristotles Politics 2.12 1274a22b-a28, *American Journal of Ancient History* 6 (1981) 97-100.

ή τὸ πῶς ἰσχυρὸ μέρος τους καὶ ὅτι ὁ ἡγεμόνας πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι θεσπίζονται ἀπὸ αὐτούς. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο δὲν ἀναγνωρίζει στὸν ἡγεμόνα τὸ δικαίωμα τῆς ἀλλαγῆς ἀδικῶν νόμων, τὸ ὁποῖο ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὸν «legislator humanus». Ὁ Μαρσίλιος τονίζει ὅτι σὲ καμιά περίπτωση δὲν ἔχουν ὁ δικαστὴς ἢ ὁ ἡγεμόνας τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφέρουν κρίσεις ἢ νὰ δώσουν ἐντολὲς σχετικὰ μὲ θέματα, πού ἀφοροῦν τὴν πολιτεία, χωρὶς νὰ ἀκολουθοῦν τὸ νόμο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ κακία, ἄγνοια καὶ πλάνη²⁸. Π' αὐτὸ προτείνει σὲ ἀπόλυτη συμφωνία μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, στὸν ὁποῖο καὶ παραπέμπει, οἱ ὀρθοὶ νόμοι νὰ καθορίζουν ὅσο περισσότερα ζητήματα γίνεται καὶ νὰ ἀφεθεῖ τὸ μικρότερο δυνατὸ περιθώριο στὴν κρίση ὅσων καλοῦνται νὰ ἀποφασίσουν, ὅσο ἐνάρετοι καὶ ἂν εἶναι αὐτοί²⁹, κάτι τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ τὸν Παδοβάνο ἀποτελεῖ ἀναγκαία συνθήκη γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ βιωσιμότητα τῆς πολιτείας³⁰. Ἔργο τοῦ ἡγεμόνα εἶναι λοιπὸν ἡ ἀταλάντευτη τήρηση τῶν νόμων καί, συμπληρωματικά, ἡ κάλυψη τῶν κενῶν πού δημιουργοῦνται ἐξ αἰτίας τοῦ γενικοῦ χαρακτήρα τοῦ νόμου. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ τροποποίηση τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐπιείκειας, ἢ ὁποία ὀδηγεῖ τὸν Μαρσίλιο στὴν ἄρση τῆς σύνδεσης μεταξὺ ἐπιείκειας καὶ φυσικοῦ δικαίου, ἢ ὁποία κατέχει κεντρικὴ σημασία στὴν ἀριστοτελικὴ καὶ τὴν σχολαστικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία.

Ἡ θεώρηση τῆς ἐπιείκειας στὸν *Defensor pacis* διεκδικεῖ ἰδιαίτερη θέση στὴν ἱστορία αὐτῆς τῆς ἐννοίας, ἂν ἀνατρέξει κανεὶς σὲ ἔργα τῆς νεότερης πολιτικῆς φιλοσοφίας, ὅπως ὁ *Λεβιάθαν* τοῦ Θωμᾶ Χόμπς. Ὁ Χόμπς πρεσβεύει χαρακτηριστικὰ τὴν ἄποψη, ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ δικαστῆ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας³¹. Πὰ τὸν Ἄγγλο στοχαστὴ ὁ ἐκάστοτε κάτοχος τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς νομοθέτης καὶ νὰ λαμβάνει ἀποφάσεις γιὰ πόλεμο καὶ εἰρήνη³². Ὁ καλὸς δικαστὴς πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ τις κατευθυντήριες γραμμὲς τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος θεμελιώνεται στὴν ἐπιείκεια, νὰ λειτουργεῖ ὡς ἐρμηνευτὴς του καὶ νὰ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο του ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὀργή, φόβο, μῖσος, ἀγάπη καὶ εὐσπλαχνία³³.

Ταυτόχρονα, ὁ Μαρσίλιος ἀπομακρύνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ἄραβα πολιτικοῦ στοχαστῆ καὶ ὑπομνηματιστῆ τοῦ Ἀριστοτέλη Ἀβερρόη, ὁ ὁποῖος ἐκλαμβάνει ὡς «aequitas» (ἀραβικὰ *adāla*) τὴν διόρθωση τῶν

28. *DP* I.xi.4.

29. *DP*. I.xi.4- πρβλ. I.xi.5- I.xi.8 καὶ Ἀριστ., *Ρητορ.* 1354a32.

30. *DP* I.ix.5-8.

31. Κεφ. 17.

32. Κεφ. 26 καὶ 17.

33. Κεφ. 26.

ἀτελειῶν καὶ τῶν ἀνεπαρκειῶν τοῦ νόμου, οἱ ὁποῖες ὀφείλονται στὸν γενικό χαρακτήρα του³⁴. Ἡ σύγκριση τῶν ἀπόψεων τοῦ Μαρσίλιου καὶ τοῦ Ἀβερρόη σχετικά μὲ τὴν ἐπιείκεια μπορεῖ νὰ συμβάλλει καίρια ὄχι μόνο στὴν τοποθέτηση τοῦ Μαρσίλιου στὸ πλαίσιο τῶν μεσαιωνικῶν συζητήσεων σχετικά μὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα, πὺ ἔλαβαν χώρα στοὺς κόλπους τῆς ἀραβικῆς καὶ ἑβραϊκῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ στὴν εὐρύτερη προβληματικὴ τῶν σχέσεων τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μαρσίλιου μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ἄραβα προκατόχου του, εἰδικὰ ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ὁ Μαρσίλιος ἔχει συχνὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ἔνθερος πρόμαχος τοῦ κινήματος τοῦ λατινικοῦ ἀβερροϊσμοῦ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Παρισιοῦ³⁵. Πὰ τὴ διασάφηση τῶν θέσεων του ὁ Ἄραβας

34. AVERROES, In libros decem Moraliū Nicomachiorum expositio, στό: *Aristotelis opera cum Averrois commentariis*, τ. 3, Venetiis 1562 (ἀνατ. Frankfurt 1962), 248r. Πρὸβλ. AVERROES, Commentary on Plato's Republic, E. I. J. ROSENTHAL (ἐκδ.) [University of Cambridge Oriental publications / published for the Faculty of Oriental Studies, 1], Cambridge 1956, σ. 159 κ.ἐξ., 258 κ.ἐξ. Βλ. G. HOURANI, Averroes on good and evil, *Studia Islamica* 16 (1962) 13-40 (εἰδικὰ σ. 38 κ.ἐξ.) καὶ O. LEAMAN, An Introduction to Medieval Islamic philosophy, Cambridge 1985, σ. 146. Πρὸβλ. ἐπίσης s. v. nāmūs A. de BIBERSTEIN-KAZIMIRSKI, Dictionnaire arabe-français, Cairo 1875 (ἀνατ. Paris 1960), καὶ πὺ γενικά M. HADDURI, The Islamic Conception of Justice, Baltimore 1984.
35. Πὰ τὴν πρόσληψη τοῦ Ἀβερρόη καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἐνός «ἀβερροϊστικοῦ κινήματος» βλ. ἀπὸ ἕναν μεγάλο ἀριθμὸ μελετῶν, E. RENAN, Averroës et l'averroïsme. Essai historique, στό: O ΙΔΙΟΣ, *Œuvres complètes*, τ. 3, Paris 1949, σ. 9-365 [ἀνατ. (=Références) (Paris 2002)]· C. H. BUTTERWORTH, What is political Averroism?, στό: *Averroismus im Mittelalter und in der Renaissance*, F. NIEWOHNER - L. STURLESE (ἐκδ.), Zürich 1994, σ. 239-250· W. HUBENER, Unvorgreifliche Überlegungen zum möglichen Sinn des Topos "politischer Averroismus", (στὸν ἴδιο τόμο, σ. 222-238)· Z. KUKSEWICZ, Der lateinische Averroismus im Mittelalter und in der Frührenaissance, στό: *Philosophy and Learning: Universities in the Middle Ages*, M. J. HOENEN (ἐκδ.) [Education and society in the Middle Ages and Renaissance, 6], Leiden/New York/Köln 1995· G. ΠΙΑΙΑ, Averroisme politique: Anatomie dun mythe historiographique, στό: *Orientalische Kultur und europäisches Mittelalter*, A. ZIMMERMANN - I. CRAEMER-RUEGENBERG (ἐκδ.) [Miscellanea Mediaevalia, 17], Berlin 1985, σ. 288-300. Σὲ ὄ,τι ἀφορᾷ τὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς πατρότητος τοῦ *Defensor pacis* βλ. N. VALOIS, Jean de Jandun et Marsile de Padoue auteurs du «Defensor pacis», *Histoire littéraire de France* 33 (1906) 528-623, καὶ στὴν μέχρι σήμερα πὺ σημαντικὴ μελέτη πάνω στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννου τῆς Jandun ἀπὸ τὸν L. SCHMUGGE, Johannes von Jandun (1285/89-1328): Untersuchungen zur Biographie und Sozialtheorie eines lateinischen Averroisten [Pariser Historische Studien, V], Stuttgart 1966, σ. 95 κ.ἐξ. Σύμφωνα μὲ τὶς δυὸ προαναφερθεῖσες σπουδές, ὁ *Defensor pacis* εἶναι κοινὸ ἔργο τοῦ Μαρσίλιου καὶ τοῦ Ἰωάννη ἢ θέση αὐτὴ εἶναι ὡστόσο ἐξαιρετικὰ προβληματικὴ, ἀφοῦ ἀνάμεσα στὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἰωάννη, ἢ ὁποῖα ὀφείλει πολλὰ στὸ ἔργο τοῦ Ἀβερρόη, καὶ τὶς θεμελιακὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες διέπουν τὸν *Defensor pacis* ὑπάρχουν κρισιμὲς καὶ οὐσιαστικὲς διαφορές. Βλ. σχετικά καὶ μὲ μιά σειρά κείρων ἐπιχειρημάτων ἐνάντια στὴν θέση τῶν Valois καὶ Schmugge τὸ σημαντικό ἄρθρο τοῦ A. GEWIRTH, John of Jandun and the *Defensor Pacis*, *Speculum* 23 (1948) 267-272, ὅπως ἐπίσης καὶ C. DOLCINI, Marsilio da Padova

φιλόσοφος επικαλείται τὸ παράδειγμα τοῦ «ἱεροῦ πολέμου» (jihād)³⁶: σύμφωνα μὲ τὸ ἰσλαμικὸ δίκαιο, ὅλοι οἱ μουσουλμάνοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ μάχονται κάθε στιγμή ἐνάντια στοὺς ἀλλόπιστους. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ αὐστηρὴ τήρηση μιᾶς τόσο γενικῆς ἐντολῆς μπορεῖ εὐκαιριακὰ νὰ βρεῖ ἰσχύ μόνον σὲ ἰσλαμικὲς περιοχὲς καὶ νὰ ἀποδειχθεῖ τελικὰ ὡς ἄγνοια τῆς πρόθεσης τοῦ νομοθέτη. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο πρέπει νὰ δοθεῖ προτίμηση στὴν εἰρήνη.

Παρόμοιες ἀπόψεις ἐκφράζονται καὶ στὴν πραγμάτευση τῆς ἐπιείκειας ἀπὸ τὸν Ἑβραῖο φιλόσοφο Μωσὴ Μαΐμονίδη στὸ 34ο κεφάλαιο τοῦ «Ὁδηγοῦ τοῦ συγκεχυμένου» καὶ στὸ Ὑπόμνημά του στὴ *Μισνέ Τορά*. Ὁ Μαΐμονίδης συνάγει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς «aequitas» ὡς συμπλήρωσης τοῦ νόμου ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ περιπτώσεων, σὲς ὁποῖες ἡ πιστὴ τήρηση τοῦ νόμου ἐπιφέρει ἄδικα ἀποτελέσματα ἀκριβῶς λόγω τοῦ γενικοῦ χαρακτήρα του. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ ὅμως, ὁ Μαΐμονίδης ἀποδίδει γενικὰ βαρύνουσα σπουδαιότητα στὴ γενικότητα τοῦ νόμου καὶ στὴ διασφάλιση καὶ προώθηση τοῦ γενικοῦ χαρακτήρα του. Ἀπόρροια αὐτῆς τῆς ἀντίληψης εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μαΐμονίδης ἀντιστρατεύεται κατηγορηματικὰ ὁποιοσδήποτε τροποποιήσεις τῆς *Torā* χάριν ἱκανοποίησης ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ὑπεραμνύμενος τῆς διαφύλαξης τοῦ γενικοῦ χαρακτήρα τῆς *Torā* μέσω τῶν ραββινικῶν διαταγῶν, οἱ ὁποῖες ἀποβλέπουν στὸ γενικὸ καὶ ὄχι στὸ εἰδικό³⁷.

e Giovanni di Jandun, στό: *Storia della chiesa*, τ. 9: *La crisi del Trecento e il papato avignonese*, 1274-1378, D. QUAGLIONI (ἐκδ.), Cinisello Balsamo 1994, σ. 435-446, καὶ πλὸ πρόσφατα SYROS, *Die Rezeption*, ὁ.π., μὲ νέα ἐπιχειρήματα γιὰ ἐπίρρωση τῶν ἐνοστάσεων τοῦ Gewirth.

36. Κυριολεκτικὰ σημαίνει jihad “προσπάθειες μὲ στρατιωτικὰ μέσα”. Βλ. R. FIRESTONE, *Jihad. The Origin of Holy War in Islam*, New York 1999 καὶ *Jihad in Mediaeval and Modern Islam. The Chapter on Jihad from Averroes' Legal Handbook "Bidayat al- mudjtahid" and the Treatise "Koran and fighting" by the Late Shaykh-al-Azhar, Mahmud Shaltut*, R. PETERS (ἐκδ.) [Nisaba, 5], Leiden 1977· Ο ΙΔΙΟΣ, *Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History* [Religion and society, 20], Hague 1977.

37. Ἡ μαϊμονίδεια ἀντίληψη τῆς ἐπιείκειας, ὅπως σκιαγραφεῖται στὸν Ὁδηγοῦ τοῦ συγκεχυμένου, δὲν εἶναι ἄμοιρη ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων. Σὲ αὐτὴ τὴ συνάφεια βλ. ἀπὸ μιὰ πλούσια βιβλιογραφία I. ENGLARD, *The Problem of Equity in Maimonides*, στό: *AEQUITAS and EQUITY: Equity in Civil Law and Mixed Jurisdictions*, ὁ.π., σ. 83-127· E. I. J. ROSENTHAL, *Torah and νόμος in medieval Jewish Philosophy*, στό: Ο ΙΔΙΟΣ, *Studia semitica*, τ. 1: *Jewish themes* [University of Cambridge oriental publications / published for the Faculty of Oriental Studies, 16], Cambridge 1971, σ. 309-324 (πρῶτη δημοσίευση σὲ *Studies in Rationalism, Judaism and Universalism*, R. LOEWE (ἐκδ.), London 1966, σ. 215-230). Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀποτελεῖ περιλήψη μερῶν ἀπὸ τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια τοῦ ἔργου του ROSENTHAL, *Griechisches Erbe in der jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters* (=Franz Delitzsch-Vorlesungen 1957), Stuttgart 1960, τὰ ὁποῖα ἐπικεντρώνονται σὲς σχέσεις μεταξὺ *Torā* καὶ νόμου. Πρβλ. Ο ΙΔΙΟΣ, *Maimonides' conception of State and Society*, στό: *Studia semitica* τ. 1, ὁ.π., σ. 275-288 [ἀρχικὰ δημοσιεύτηκε ὡς ἄρθρο στὸν συλλογικὸ τόμο *Moses Maimonides*, I. EPSTEIN

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Μαρσίλιος παραμένει αὐστηρὰ προσανατολισμένος στὴν εἰκόνα τοῦ ἡγεμόνα ὡς ἀνώτατου δικαστῆ μέσα στὴν πολιτεία, τὸ πρωταρχικὸ μέλημα τοῦ ὁποίου συνίσταται στὴν ἐφαρμογὴ καὶ περιφρούρηση τῆς δικαιοσύνης. Στὸν *Defensor pacis* βρῖσκει κανεὶς πολλές διατυπώσεις, οἱ ὁποῖες μαρτυροῦν ὅτι ὁ Μαρσίλιος σχεδιάζει τὸ πρότυπο τοῦ τέλειου ἡγεμόνα μὲ γνώμονα τὶς ἐπιταγὲς τῆς νομικῆς πράξης³⁸. Γιὰ τὸν Μαρσίλιο ὁ ἡγεμόνας - ἡ κυβέρνησις γενικὰ («pars principans») - ἀποτελεῖ βασικὸ συντελεστὴ σταθερότητας τῆς πολιτείας, ἀφοῦ κάθε μορφὴ κοινωνικῆς ὀργάνωσης κυφορεῖ ἀναπόδορα διενέξεις, ἔριδες, συγκρούσεις καὶ διχασμό, φαινόμενα τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διάλυσή της. Π' αὐτὸ τὸν λόγο ἐπιβάλλεται ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς κανόνα δικαίου καθὼς καὶ ἑνὸς φύλακα ἢ ἐκτελεστῆ τοῦ δικαίου, ὁ ὁποῖος θὰ ἀναλάβει τὴν τιμωρία τῶν παραβατῶν τοῦ νόμου καὶ ὅσων παρενοχλοῦν τὴν λειτουργία τῆς πολιτείας ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ ἢ τὸ ἐξωτερικόν³⁹. Ὁ ἡγεμόνας εἶναι ὁ «φύλακας τοῦ δικαίου»⁴⁰, καὶ «ἔμψυχος νόμος»⁴¹.

Ἀξίζει νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ διατρέχει καὶ τὰ ἔργα τῆς γραμματείας γιὰ τὰ προσόντα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἰδανικοῦ «ποδεστά» («podestà literature», «Podestà-Spiegel») τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰώνα⁴², ὅπως ὁ

(ἐκδ.), London 1935, σ. 191-204]. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. D. NOVAK, *Natural Law in Judaism*, Cambridge 1998 (ἰδιαίτερα τὸ κεφάλαιο: Maimonides' teleology of the law, σ. 92-121)· N. RAKOVER, *Law and Equity in Aristotle and Maimonides*, στό: *Individu et société. L'influence d'Aristote dans le monde méditerranéen*, T. ZARCONI (ἐκδ.) [Varia Turcica, 10], Constantinople 1988, σ. 67-76· O. LEAMAN, *Moses Maimonides*, London/New York 1990, σ. 139 κ.ἑξ.

38. Γιὰ παράδειγμα Iix.4. Πρβλ. ἐδῶ ἐνδεικτικὰ τὸ βασικὸ σύγγραμμα τοῦ P. COSTA, *Iurisdictio. Semantica del potere politico nella pubblicistica medievale (1100-1433)*, Milano 1969, καθὼς καὶ D. WYDUCKEL, *Princeps Legibus Solutus. Eine Untersuchung zur frühmodernen Rechts- und Staatslehre* [Schriften zur Verfassungsgeschichte, 30], Berlin 1979· L. K. BORN, *The Perfect Prince: a Study in Thirteenth- and Fourteenth-Century Ideals*, *Speculum* 3 (1928) 470-504· F. KERN, *Recht und Verfassung im Mittelalter*, *Historische Zeitschrift* 120 (1919) εἰδικὰ 9 κ.ἑξ., 47, 50.

39. *DP* Iiv.4.

40. *DP* Iiv.2. Πρβλ. I.v.8· I.xvii.1-4.

41. *DP* II.viii.6 μὲ παραπομπὴ στὰ Ἡθικ. Νικομ. 1132a21-2. Γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ θεώρηση τοῦ κυβερνήτη τῆς πολιτείας ὡς «lex animata» βλ. W. ULLMANN, *The Development of the Medieval Idea of Sovereignty*, *English Historical Review* 64 (1949) 3 κ.ἑξ.· Ὁ ΙΔΙΟΣ, *Law and Politics in the Middle Ages. An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas* (=The sources of history: Studies in the uses of historical evidence), Cambridge 1975, σ. 60 κ.ἑξ., 92. Πρβλ. καὶ E. H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton 1957.

42. F. HERTTER, *Die Podestàliteratur Italiens in 12. und 13. Jahrhundert* [Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance, 7], Leipzig/Berlin 1910 (ἀνατ. Hildesheim 1973).

Oculus pastoralis του άνωνυμου⁴³, τὰ *Li Livres dou Tresor* του Μπρουνέττο Λατίνι⁴⁴ και τὸ *Poema de regimine et sapientia potestatis* (*Comportamento e sagezza del podestà*) του Ὁρφίνου του Λόδι⁴⁵. Ὅπως και ὁ *Defensor pacis*, τὰ προαναφερθέντα ἔργα φέρουν ἀνάγλυφη τὴ σφραγίδα μιᾶς ἐποχῆς ἰσχυρῶν ἀντιπαραθέσεων και ἔντονων πολιτικῶν και κοινωνικῶν ζυμώσεων στο ἔσωτερικὸ τῶν ἰταλικῶν πόλεων-κρατῶν και προβάλλουν ἐπιτακτικὰ τὴν ἀνάγκη για τὴν ὑπαρξη ἑνὸς ἀμερόληπτου και ἀκέραιου «ποδεστά», ἀκλόνητα ταγμένου στὴν ἀπαρέγκλιτη τήρηση τῶν νόμων και ἱκανοῦ νὰ προσφέρει τὰ ἐχέγγυα για τὴν ἰσορροπία ἀνάμεσα στὶς διάφορες κοινωνικὲς δυνάμεις. Πὰ νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ ἐπαρκῆ κατανόηση τῶν ἀπόψεων του Μαρσίλιου σχετικά μὲ τὴν ἐπιείκεια και τὴν ἀξία της για τὸ ἔργο του ἡγεμόνα, εἶναι σημαντικό νὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ πιὸ στενὴ ἐξέταση του ἱστορικοῦ ὑποβάθρου τῶν πολιτικῶν ιδεῶν του και τὴ διακριβωση τῆς σχέσης του *Defensor pacis* μὲ τὶς δεσπόμενες πολιτικὲς και κοινωνικὲς συνθῆκες στὴν Ἰταλία του Ὑστερου Μεσαίωνα και εἰδικὰ στὴν γενέτειρά του γύρω στο τέλος του 13ου και στὶς ἀρχὲς του 14ου αἰῶνα.

Ἡ δημιουργία του «ποδεστάτου» σημειώθηκε στο διάστημα 1190-1225. Ὁ διορισμὸς τῶν «ποδεστά» θεωρήθηκε ἐγγύηση για τὴ συνοχή και σταθερότητα τῶν πόλεων-κρατῶν, τὴν ὑπαρξη μιᾶς ἐνιαίας κεντρικῆς ἐξουσίας και τὴν ἀποτροπὴ ἐσωτερικῆς διχόνοιας και κοινωνικῶν τριγμῶν, στοὺς ὁποίους θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν οἱ ἀνταγωνισμοὶ μεταξὺ τῶν μεγάλων οἰκογενειῶν ἢ του λαοῦ και τῆς τοπικῆς ἀριστοκρατίας⁴⁶. Σὲ πολλὲς περι-

43. *Oculus pastoralis. Pascens officia et continens radium dulcibus pomis suis*, D. FRANCESCHI (ἐκδ.), *Memorie dell'Accademia delle Scienze di Torini/Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche* Ser. 4,11 (1966) 1-74.

44. BRUNETTO LATINI, *Li Livres dou Tresor*, F. J. CARMODY (ἐκδ.) [University of California, Publications in modern philology, 22], Berkeley/Los Angeles 1948.

45. ORFINI DA LODI, *Poema de regimine et sapientia potestatis* (*Comportamento e sagezza del podesta*), S. BOZZI (ἐκδ.) [Quaderni di studi lodigiani, 7], Lodi 1998 (ἀνατ. 2001).

46. Βλ. G. HANAUER, *Das Berufspodestat im dreizehnten Jahrhundert*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 23 (1902) 377-426· D. WALEY, *The Italian City-Republics*, London 1969· L. SALVATORELLI, *L'Italia comunale dal secolo XI alla meta del secolo XIV*, Milano 1940. Για τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τῶν ἰταλικῶν κοινοτήτων γενικὰ βλ. M. ASCHERI, *Istituzioni medievali* (=Strumenti: Storia), Bologna 1999· A. PADOA SCHIOPPA, *Il diritto nella storia d'Europa*, τ. 1: *Il medioevo*, Padova 1995· P. GROSSI, *L'ordine giuridico medievale* [Collezione storica], Roma 1995· E. RUFFINI AVONDO, *I sistemi di deliberazione collettiva nel medioevo italiano*, Torino 1927· A. SOLMI, *Il comune nella storia del diritto*, Milano 1922. Για μιὰ πολὺτιμη ἐπισκόπηση τῆς ἱστορίας του θεσμοῦ του ποδεστά βλ. H. J. BERMAN, *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*, Cambridge, Mass., σ. 386-403, και τὰ ἀρθρα στο δίτομο συλλογικὸ ἔργο *I podestà dell'Italia comunale. Reclutamento e circolazione degli ufficiali forestieri (fine XII sec.-meta XIV sec.)*, J.-C. MAIRE

πτώσεις οί ποδεστά απέτυχαν νά ανταποκριθοῦν στόν ρόλο τους καί νά λειτουργήσουν ανεξάρτητα ἀπό παραταξιακές διαφορές καί συμφέροντα. Ὡστόσο ἡ ὑπαρξή τους συνδέθηκε μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος διακυβέρνησης τῶν πόλεων-κρατῶν τῆς κεντρικῆς καί βόρειας Ἰταλίας καί σηματοδοτεῖ μιά ἐνδιαφέρουσα περίοδο τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς μεσαιωνικῆς Ἰταλίας. Οἱ ἀρμοδιότητές τους ποίκιλλαν στίς διάφορες πόλεις καί γι' αὐτό δύσκολα μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά τήν ὑπαρξή ἐνός γενικοῦ σχήματος. Ὡστόσο, ἡ λειτουργία τοῦ ποδεστάτου παρουσιάζει κάποια γενικά χαρακτηριστικά, τά ὁποῖα θά ἐκτεθοῦν συνοπτικά στή συνέχεια.

Οἱ ποδεστά ἐκλέγονταν συνήθως γιά ἕξι μῆνες ἀπό ἐπιτροπή ἡ ὁποία συγκροτεῖτο εἰδικά γιά τόν σκοπό αὐτό. Ἡ ἐκλογή τους ἐπικυρωνόταν ἀπό τό νομοθετικό συμβούλιο τῶν κοινοτήτων. Οἱ ὑποψήφιοι γιά τό ποδεστάτο ἔπρεπε νά εἶναι εὐγενεῖς ἀπό ἄλλη περιοχή καί μέ καλή νομική κατάρτιση καί ἐμπειρία στά πολιτικά πράγματα. Ἀνάμεσα στίς ἀρμοδιότητές τους ἦταν ἡ ἐκπροσώπηση τῆς πόλης στό ἐξωτερικό, ἡ ἀνάληψη ἐνός μεγάλου μέρους τῶν κυβερνητικῶν ὑποθέσεων καί ἡ διοίκηση τοῦ στρατοῦ σέ περίοδο πολέμου. Τό πιό σημαντικό καθήκον τους ὅμως ἔγκειτο στήν ἀπονομή δικαιοσύνης, καθὼς οἱ ἴδιοι καί τό νομικό ἐπιτελεῖο τους, τό ὁποῖο στελεχωνόταν καί ἀπό δικαστές καί συμβολαιογράφους, εἶχαν ἐπιφορτισθεῖ μέ τήν ἐκδίκαση τῶν ποινικῶν καί ἀστικῶν ὑποθέσεων. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι πρὶν ἀπό τήν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων τους οἱ ποδεστά ἦταν ὑποχρεωμένοι νά καταθέσουν ὄρκο πίστης στά συντάγματα («statuti») τῆς πόλης. Στόν *Liber de regimine civitatum* τοῦ Ἰωάννη τοῦ Βιτέρμπο, ἕνα ἀπό τά πιό σημαντικά ἔργα τῆς ἰταλικῆς γραμματείας γιά τόν ἰδανικό ποδεστά καί τήν ὀργάνωση τῆς ἀριστης πόλης-κράτους, ἐμπεριέχεται τό πρότυπο ἐνός τέτοιου ὄρκου⁴⁷. Τά συντάγματα τῶν ἰταλικῶν πόλεων προσέφεραν ἀκριβεῖς ὁδηγίες γιά τόν

VIGUEUR (ἐκδ.) [Collection de l'École Française de Rome, 268] [Nuovi studi storici/Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 51], Rome 2000. Σύγκρινε καί τίς παλαιότερες μελέτες τῶν H. U. KANTOROWICZ, *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*, τ. 1-2, Berlin 1907 καί V. FRANCHINI, *Saggio di ricerche su l'istituto del podestà nei comuni medievali*, Bologna 1912. Σχετικά μέ τήν ἱστορία τῆς πρόσφατης ἔρευνας γιά τήν ἱστορία τῶν ἰταλικῶν κοινοτήτων βλ. τήν κατατοπιστική παρουσίαση τοῦ E. E. COLEMAN, *The Italian communes. Recent work and current trends*, *Journal of Medieval History* 25 (1999) 373-397.

47. JOHANNES VITERBIENSIS, *Liber de regimine civitatum*, G. SALVEMINI (ἐκδ.), *Bibliotheca iuridica medii aevi*, III, Bologna 1901, σ. 217-280: *Iuramentum vero potestatis sic solet a iudice computari: "Vos, domines B., iurabitis ad sancta dei Evangelia, que in manibus vestris tenetis, administrare res et negotia huius civitatis ad vestrum officium pertinentes et pertinentia, et regere, conducere, gubernare, manutenere et salvare hanc civitatem et eius comitatum et districtum, et omnes et singulos tam parvos quam magnos [...] et constitutum ||huius civitatis ad quod iuratis inviolabiliter observare sana et pura conscientia, salvis exceptis si aliqua fuerint exceptata,*

ἀποκλεισμό τοῦ ἐνδεχομένου μεροληψίας ἢ ὀλιγωρίας. Σύμφωνα με αὐτὲς οἱ ποδεστά δὲν μποροῦσαν νὰ λάβουν πολιτικὲς ἀποφάσεις δίχως προηγουμένη συγκατάθεση τῶν συμβούλων τους καὶ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀνοίγουν τὴν ἀλληλογραφία τους ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ μόνον σὲ παρουσία τους. Μὲ τὸ πέρασ τῆς θητείας τους ὑποβάλλονταν σὲ διεξοδικὴ ἔρευνα ἀπὸ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ. Ἡ διαπίστωση περιπτώσεων καταστρατήγησης ἢ ὑπέρβασης τῶν νόμων συνεπαγόταν ἐπιβολὴ χρηματικῶν κυρώσεων.

Κάτι ἀνάλογο ἴσχυε στὴν Πάδοβα, μιὰ ἀπὸ τὶς ἰταλικὲς πόλεις-κράτη μὲ ἰδιαίτερα μακρὰ παράδοση κοινοτικῆς ὀργάνωσης, ἡ ὁποία στὴ δεκαετία τοῦ 1290 ἔφτασε στὸ ἀπόγειο τῆς ἰσχύος της καὶ διαδραμάτισε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς Λομβαρδίας. Τὸ πορτραῖτο τοῦ ἰδανικοῦ ἡγεμόνα, τὸ ὁποῖο εἰσηγεῖται ὁ Μαρσίλιος, ἐδράζεται σὲ μεγάλη κλίμακα στὸ πρότυπο τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης τῆς γενέτειράς του⁴⁸. Ἡ Πάδοβα διακρινόταν γιὰ ἓνα ἀρκετὰ πολὺπλοκο σχῆμα πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς ὀργάνωσης. Τὸ σχῆμα αὐτὸ θεμελιωνόταν στὴν ἰδέα τοῦ ἀμοιβαίου ἐλέγχου τῶν διάφορων συμβουλιῶν καὶ ὀργάνων, τὰ ὁποῖα βρί-

remoto hodie, amore, dolo, amicitia, fraude, gratia et omni sophismate, ad sanum et purum communem nostrum intellectum [...] et communi Florentie promittitis observare, et observabitis bona fide et sine fraude, dolo, et sine omni sophismate (Κεφ. 38, 228 κ.ἑξ.). Πρβλ. τὸ ἄρθρο τοῦ G. FOLENA, *Parlamenti podestarili di Giovanni da Viterbo, Lingua nostra* 20 (1959) 97-105.

48. Ἡ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα τῆς Πάδοβα στὸ μεταίχμιο μεταξὺ 13ου καὶ τοῦ 14ου αἰώνα στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Μαρσίλιου ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ πῶ σημαντικὰ προβλήματα τῆς ἔρευνας γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Παδοβάνου στοχαστῆ. Βλ. σχετικὰ J. K. HYDE, *Society and Politics in Medieval Italy. The Evolution of the Civil Life, 1000-1350*, London 1973, σ. 189 κ.ἑξ. Ο ΙΔΙΟΣ, *Padua in the Age of Dante*, Manchester 1966, σ. 210 κ.ἑξ.· A. GEWIRTH, *Marsilius of Padua and Medieval Political Philosophy* [Records of civilization, ed. under the auspices of the Department of History, Columbia University, 46], New York/London 1951, σ. 23 κ.ἑξ.· L. STIEGLITZ, *Die Staatstheorie des Marsilius von Padua, ein Beitrag zur Kenntnis der Staatslehre im Mittelalter* [Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance, 19], Leipzig/Berlin 1914 (ἀνατ. Hildesheim 1971), σ. 21, 24, 31, 41, 43, 51· B. LABANCA, *Marsilio da Padova, riformatore politico e religioso del secolo XIV*, Padova 1882, σ. 5 κ.ἑξ.· C. W. PREVITE-ORTON, *Marsilius of Padua, Proceedings of the British Academy* 21 (1935) 149, 155 κ.ἑξ.· A. TOSCANO, *Marsilio da Padova e Niccolò Machiavelli* [L'interprete, 29], Ravenna 1981, σ. 11 κ.ἑξ.· 39 κ.ἑξ.· 67 κ.ἑξ.· 81 κ.ἑξ.· 97f κ.ἑξ.· D. HAY, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, London 1966 (ἀνατ. 1973)· D. NICHOLAS, *The Evolution of the Medieval World. Society, Government and Thought in Europe, 312-1500*, London/New York 1992 [μτφρ. ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΤΖΙΑΝΤΖΗ, Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου. Κοινωνία, διακυβέρνηση καὶ σκέψη στὴν Εὐρώπη, 312-1500, Ἀθήνα 1999, σ. 679 κ.ἑξ.]· N. RUBINSTEIN, *Machiavelli and Florentine republican experience*, στό: *Machiavelli and Republicanism*, G. BOCK - Q. SKINNER - M. VIROLI (ἐκδ.) [Ideas in Context, 18], Cambridge 1990, σ. 12.

σκονταν κάτω από την συνεχή έποπτεία του «Consiglio». Αυτό αντιπροσώπευε το σώμα των πολιτών και των έναλασσομένων κατοχών των δημοσίων αξιωμάτων σε τακτικά διαστήματα⁴⁹. Η «universitas civium» της πολιτείας του Μαρσίλιου αντιστοιχεί στην «comunanza» («Comunancia» ή «Societas populi paduani») της Πάδοβας, το σύνολο των πολιτών της, δηλαδή των άρσενικών κατοίκων της πόλης, οι όποιοι διέθεταν περιουσία ύψους τουλάχιστον £25. Την αντιπροσώπευση των περίπου 10.000 πολιτών αναλάμβανε το «Consiglio Maggiore», το ανάλογο του όποιου είναι το σώμα των πολιτών ή το βαρύνον μέρος του. Στο «Consiglio», το όποιο το 1277 άριθμούσε 100 μέλη, είχαν άνατεθει επίσης ή νομοθεσία και ή κατάρτιση των συνταγμάτων, καθώς και ό καθορισμός της διαδικασίας έπιλογής του ποδεστά, του άνώτατου διοικητικού αξιωματούχου της πόλης, ό όποιος όνομαζόταν έτσι έπειδή άκριβώς κατείχε την άνώτατη έξουσία («potestas») στη διεκπεραίωση των διοικητικών και δικαστικών ύποθέσεων.

Σύμφωνα με τά συνταγμάτα της Πάδοβα, ή λειτουργία του ποδεστά συνίστατο πρώτιστα στην διαχείριση της δικαιοσύνης και την τιμωρία των παραβατών του νόμου, ό όποιος έπρεπε νά περιλαμβάνει κάθε προβλέψιμη περίπτωση⁵⁰. Όποτε προέκυπταν προβλήματα έρμηνείας των συνταγμάτων και έμφανίζονταν περιπτώσεις για τίς όποιες δέν ύπήρχαν διατάξεις, ό ποδεστά μπορούσε νά πράξει με βάση τά ύπάρχοντα συντάγματα ή την προσωπική κρίση του. Μπορούσε για παράδειγμα νά όρίσει ποινές, άν και όχι χωρίς τή συμφωνία των νομικών συμβούλων, τούς όποιους έφερε μαζί του και μισθοδοτούσε, και των έγγεγραμμένων δικαστών της πόλης⁵¹ ή της πλειοψη-

49. Για τά παρακάτω βλ. την πιο σημαντική μέχρι σήμερα έργασία για την πολιτική ιστορία και οργανωτική δομή της ύστερομεσαιωνικής Πάδοβας, HYDE, Padua in the Age, ό.π. Πρβλ. έπιπλέον την πιο πρόσφατη μελέτη της SILVANA COLLODO, Una società in trasformazione. Padova tra XI e XV secolo, Padova 1990, όπως επίσης και B. J. KOHL, Padua under the Carrara, 1318-1405, Baltimore/London 1998.

50. *Statuti del comune di Padova dal secolo XII all'anno 1285*, A. GLORIA (έκδ.), Padova 1873, όπου και οι παραπομπές στη συνέχεια: *Statuimus quod potestas Padue et iudices potestatis simul possint et sine officialibus comunis padue et sine errorum concilio facere omnes condemnationes et absolutiones omnium maleficiorum. intelligendo maleficia de quibus fit mencio in secundo libro statutorum comunis padue sub rubrica de forbantis in secundo* (Aq. 34, σ. 19). *Et omnia alia maleficia et negotia et delicta quibus certa pena imposita est vel determinata per statuta vel ordinamenta seu banna comunis padue. Et si potestas*. Βλ. και HYDE, Padua in the Age, ό.π., σ. 23 κ.έξ.

51. *Et fiant dicte condemnationes et absolutiones secundum statuta et ordinamenta comunis padue in illis casibus qui determinati sunt per statuta et ordinamenta comunis padue. In illis vero casibus qui non sunt determinati per dicta statuta et ordinamenta dicte condemnationes et absolutiones fiant secundum iura comunia* (Aq. 35, σ. 20). *In aliis factis in quibus certa banna*

φίας τῶν «anziani» γιὰ τὶς περιπτώσεις ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ ποινὴ τῆς ἐξουσίας⁵². Τέλος, ἂν ὑπῆρχαν ἀντιφάσεις ἀνάμεσα σὲ δυὸ συντάγματα, ὁ ποδεστᾶ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἀπόφαση τοῦ συμβουλίου τῆς πόλης⁵³. Βέβαια, δὲν ἔλειψαν ἀπόπειρες διεύρυνσης τοῦ κύκλου ἁρμοδιοτήτων τοῦ ποδεστᾶ. Τὸ 1261 ἀποφασίστηκε ὅτι ὁ ἴδιος θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα σύμφωνα μὲ τὴ δική του κρίση ἢ τὴν κρίση τῶν νομικῶν συμβούλων του νὰ αὐξήσει τὶς ποινὲς γιὰ ἐπανάσταση καὶ φόνο⁵⁴. Ἀπὸ τὸ 1266 ἡ ἐπιβολὴ τῶν ποινῶν γιὰ ποινικὰ ἐγκλήματα ἀφέθηκε στὴν κρίση τοῦ ποδεστᾶ⁵⁵. Τὴν ἐπόμενη χρονιά τὰ συντάγματα ὄρισαν ὅτι ὁ ἴδιος καὶ τὸ νομικὸ ἐπιτελεῖο του θὰ μοροῦσαν νὰ ἀναλάβουν τὴν ἐκδίκαση ὅλων τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων μόνο ὕστερα ἀπὸ συναίνεση τῶν δικαστῶν τῆς πόλης. Γεγονὸς εἶναι ὅτι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ συντάγματα ἀντικατοπτρίζουν τὴν ἀγωνιώδη προσπάθεια τῶν Παδοβάνων γιὰ περιορισμὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ ποδεστᾶ καὶ εἰσαγωγὴ ἀσφαλιστικῶν δικλείδων καὶ μέτρων γιὰ τὸν ἀδιάλειπτο καὶ ἀποτελεσματικὸ ἔλεγχο τῶν δραστηριοτήτων του. Οἱ προαναφερθεῖσες τροποποιήσεις δὲν σήμαιναν παραχωρήσεις στὴν αὐθαίρετη ἐξουσία τοῦ ποδεστᾶ, ἀφοῦ τὸ «arbitrium» ἴσχυε γιὰ δυὸ μῆνες⁵⁶ καὶ γιὰ αὐξηση, ὄχι γιὰ μείωση τῶν ποινῶν⁵⁷. Τὸ 1277 ἀποφασίστηκε ἡ ὀριστικὴ ἄρση τοῦ «arbitrium»⁵⁸.

sunt statuta liceat potestati punire delinquentes suo arbitrio cum consilio tamen et voluntate omnium officialium vel maioris partis (Aq. 37, σ. 21). Βλ. E. SALZER, Über die Anfänge der Signorie in Oberitalien. Ein Beitrag zur italienischen Verfassungsgeschichte [Historische Studien, XIV], Berlin 1900/ Vaduz 1965, σ. 68 - GEWIRTH, Marsilius, ὁ.π., σ. 24. Πρὸβλ. ἐπίσης *In negociis super quibus generalia banna scripta sunt. plusquam scriptum est potestas non auferat neque ipsa mutet nec banna generalia ponat sine communi consilio (a) padue vel maioris partis consilii. Penas vero pro contemptu aliisque emergentibus negociis super certas personas vel loca et generaliter super omnes personas vel bona. bona fide imponere liceat cum consilio officialium vel maioris partis. et tunc certa banna imponi possint et non possit adici (addici) plus vel minus ad voluntatem potestatis. et si nova banna ut dictum est imposuerit vel penas ultra que in eis continebuntur non auferat. dum tamen teneatur ad absolvendum vel condemnandum secundum quod maior pars officialium fuerit in concordia* (Aq. 38, σ. 21).

52. Aq. 85, 767, 769.

53. *Statutum aliquod non debeat interpretari nisi in consiliis comunis padue. et interpretari debeat eo modo et forma quo absolvuntur statuta in ipsis consiliis. Item potestas et quilibet de sua familia et anciani sacramento teneantur non abellire partes nec propositiones. nec desabellire (a) in consiliis de quibus voluerint habere consilium. et qui contrafecerit solvat comuni padue libras viginquinque pro quolibet et qualibet vice* (Aq. 32, σ. 19).

54. Aq. 766 καὶ 767.

55. Aq. 89.

56. Aq. 91.

57. Aq. 80.

58. Aq. 88.I.

Ἐποδῶν τὸ εἶχε τὸ χρέος νὰ ἀφιερῶθαι στὴν ἐνδελεχῆ σπουδὴ τῶν νόμων τῆς πόλης καὶ νὰ ἀκολουθεῖ πιστὰ τὰ συντάγματα, ἐνῶ δὲν εἶχε σὲ καμιά περίπτωση τὸ δικαίωμα νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ περιεχόμενον τῶν νόμων ἢ νὰ ἐναντιωθεῖ σὲ αὐτούς, νὰ ἀναλάβῃ ὅποιοσδήποτε νομοθετικὴ ἀρμοδιότητες⁵⁹ καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀλλαγὰς τῶν διατάξεων τῶν συνταγμάτων σχετικὰ μὲ τὶς ποινές⁶⁰, διαφορετικὰ τὸν περιμένε ποινὴ ἢ καθάρσιον ἀνάλογον μὲ τὸ βαθμὸ τῆς παραβίασης⁶¹. Οἱ Παδοβάνοι εἶχαν μεριμνήσῃ καὶ γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τοῦ ἐνδεχομένου ὁ ποδῶν ὡς ἀνώτατος δικαστὴς νὰ εὐνοήσῃ κάποιες παρατάξεις. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι τόσο αὐτὸς ὅσο καὶ οἱ ὑπάλληλοι του, ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς διοικητικῆς πυραμίδας πρὸς τὰ κάτω, ὑπόκειντο στὴν αὐστηρὴ καὶ ἀδιάκοπη ἐπιτήρηση τῆς ἐπιτροπῆς τῶν τεσσάρων «cataveri», ἡ ὁποία εἶχε συσταθεῖ ἀπὸ τὸ «Consiglio Maggiore» γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ καὶ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ἕνα δικαστὴ, δύο «milites» καὶ ἕνα ἐκπρόσωπο τοῦ λαοῦ. Αὐτὴ ἡ ἐπιτροπὴ ἀσκοῦσε ἀδιάλειπτη ἐποπτεία στὶς δραστηριότητες τοῦ ποδῶν καὶ τῶν ὑπαλλήλων του, ὥστε νὰ ἀποσοβῆσῃ ἔγκαιρα καὶ νὰ τιμωρήσῃ ἀπόπειρες κατάχρησης ἐξουσίας ἢ δωροδοκίας⁶².

Ὁλοκληρώνοντας αὐτὴ τὴν ἀδρομερῆ περιγραφή τοῦ ρόλου τοῦ ποδῶν στὴν μεσαιωνικὴ Πάδοβα ἄς προστεθεῖ ὅτι τὸν ποδῶν ἀπαγορευόταν ρητὰ νὰ φέρῃ τὴν οἰκογένειά του μαζί του, νὰ παντρευτεῖ γυναίκα ἀπὸ

59. *Nec possit tolli minui vel mutari aut interpretari in toto vel in parte per consilium nec per statutum aliquod de novo conditum vel condendum neque per potestatem neque per anziani. et si potestas contrafecerit solvat de suo comuni padue libras mille. anziani comunancie libras quingentas pro quolibet. et quilibet anzianus fratularum libras trecentas* (Αρ. 2.Ι, σ. 7).

60. *In negociis, super quibus generalia banna scripta sunt, plus quam scriptum est, potestas non auferat neque ipsa mutet.* (Αρ. 38).

61. Πὰ παρὰδειγμα: *Potestas teneatur et debeat omnes reformationes maioris consilii observare et eas executioni mandare usque ad proxime quindecim dies venturos postquam fuerit reformatum. et si poterit ante dictum terminum executioni mandare eas. teneatur sub pena librarum centum pro qualibet reformatione non observata.* (Αρ. 52, σ. 25). Πὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ ὕψος τῶν ποινῶν γιὰ τὸν ποδῶν καὶ τὰ ὑπόλοιπα στελέχη τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τῆς Πάδοβας σύγκρινε τὰ ἀκόλουθα χωρία: Αρ. 1.Ι, σ. 6-7· Αρ. 54, σ. 25.

62. HYDE, Padua in the Age, ὅ.π., σ. 211. Πρὸβλ. G. MASI, Il sindacato delle magistrature comunali nel sec. xiv, *Rivista italiana per le scienze giuridiche* n.s. 5 (1930) 43-115, 333-411. Πὰ τὸ ἀξίωμα τῶν τεσσάρων «cataveri» βλ. τὰ σχετικὰ χωρία ἀπὸ τὰ συντάγματα τῆς Πάδοβας: Αρ. 94, σ. 37· Αρ. 95.Ι, σ. 37· Αρ. 96, σ. 37· Αρ. 102, σ. 39. Βλ. ἀκόμη Αρ. 613-627, σ. 201-213. Πρὸβλ. παρεμπιπτόντως προγραμματικά: JOHANNES VITERBIENSIS, *Liber de regimine civitatum*, ὅ.π., *Inter cetera vero, que nove conveniunt potestati, hoc precipue eidem creditur convenire, ut veteris potestatis animum sanare, linire et [d]incorare studeat et procuret, eidem conferendo honorem in quibus poterit tam in suo regimine, quam in exitu et recessu ipsius attemptius providendo, ne tempore syndicationis et rationis reddende ultra quam debeat et in quibus non debeat indebite molestetur* (Κεφ. 54, σ. 233).

την κοινότητα την όποια κυβερνούσε, να αποκτήσει γη, να αναπτύξει φιλικές σχέσεις με πολίτες ή να επιδίκεται σε συζητήσεις στο δρόμο, γενικά να λαμβάνει ή να δέχεται προσκλήσεις για φαγητό ή ποτό, να συμμετέχει σε γιορτές που θα λάμβαναν χώρα έξω από το Κυβερνείο (Palazzo Commune) και να εγκαταλείπει την περιφέρεια της πόλης χωρίς την έγκριση του συμβουλίου⁶³.

Συμπερασματικά αξίζει να σημειωθεί ότι στο βάθος της παρουσίασης της *ἐπιείκειας*, όπως αναπτύσσεται στον *Defensor pacis*, βρίσκεται η αντίληψη ότι η εξουσία του ήγεμόνα υπόκειται σε αυστηρά όρια. Ο Μαρσίλιος περιγράφει χαρακτηριστικά τον ήγεμόνα με βάση το νεοπλατωνικό σχήμα «πρώτη-δεύτερη αίτια» ως την οργανική ή εκτελεστική αίτια («*secundaria vero quasi instrumentalis seu executiva causa effectiva*») του «*legislator humanus*»⁶⁴. Η απότιμηση της αντίληψης του Μαρσίλιου για την επιείκεια μπορεί να ρίξει επιπλέον φως στα σημεία απόκλισης της πολιτικής θεωρίας του από την πολιτική διδασκαλία του Άριστοτέλη, αλλά και από την προγενέστερη παράδοση της πολιτικής φιλοσοφίας. Ταυτόχρονα, μπορεί να συμβάλει στην βαθύτερη διερεύνηση των ιστορικών συντεταγμένων της πολιτικής σκέψης του Μαρσίλιου και της σύνδεσής της με τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις, που σημειώθηκαν στην Πάδοβα της περιόδου ανάμεσα στο τέλος του 13ου και στην αρχή του 14ου αιώνα.

63. Π.χ. Statuti, σ. 18, 28, 30.

64. *DP* I.XV.4.

SUMMARY

THE RECEPTION OF ARISTOTLE'S CONCEPT OF EQUITY IN THE POLITICAL THOUGHT OF MARSILIUS OF PADUA AND THE POLITICAL AND SOCIAL REALITIES PREVAILING IN PADUA AT THE TURN OF THE 14TH CENTURY

This paper focuses on Marsilius of Padua's notion of equity and the way it relates to Aristotle's doctrine of equity, as presented in the *Nicomachean Ethics*. Our central aim is to place Marsilius into the broader context of the discussions on the nature and importance of equity which took place in the Latin, Islamic, and Jewish philosophy of the Middle Ages. Marsilius views equity as complementary to law in cases that are not foreseen by the latter. He thus considers equity as one of the desirable qualities of ideal ruler which provides him with guidance, especially with respect to his emotions, in cases where the law is deficient. In typical medieval fashion, Marsilius looks upon the ruler as the highest judge inside the civil community whose primary task consists of the administration of justice. Equity is indispensable for the ruler's filling out the gaps left by law, yet the ruler has no right tampering with the existing legal framework and attempting any modifications of it. He is the executive organ of the "legislator humanus", that means of the whole body of the citizens or the weightier part thereof, and has to follow consequently and enforce the laws made by the former, in order to avert civil strife and intestine disturbances, and guarantee the inner stability and endurance the political community. Marsilius highlights the functional aspects of equity in the sphere of justice. The ideal political community, as envisaged by Marsilius, presents glaring analogies to Padua's political organisation in the period of her communal government. As in Marsilius political theory, Padua's podestà, the highest executive organ of the commune, was obliged to act according to the statutes of the city and could be punished or even deposed in case he violated them.

VASILEIOS SYROS